
MÜZAKERE SÜRECİNDE TÜRK TARIMI: SORUNLAR, ÖNERİLER

Mustafa ACAR*

Özet

Bu yazıda AB ile müzakere sürecine girerken Türk tarımının önemli sorunlarına ilişkin eleştirel bir değerlendirme yapılmaktadır. İlk, bir yönüyle AB ile bütünleşmeden de bağımsız olarak, Türk tarımında hangi alanlarda nasıl bir reform yapmak gerektiği tartışılmakta, ardından AB müzakere sürecinde tarımla ilgili olarak yapılması gereken hazırlıklar ve izlenmesi gereken stratejiye ilişkin öneriler sıralanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Türk tarımının sorunları, AB müzakere süreci, tarımda reform.

1. Giriş

Tarım gıda güvenliği, beslenme, kendine yeterlik, gelir dağılımında adaletin sağlanması vb. gerekçelerle dünyanın hemen her tarafında yoğun korumaya ve desteğe konu olan bir sektördür. Üstelik ilginç bir şekilde sanayi ürünleri ve hizmet ticaretinde serbest ticareti savunan gelişmiş ülkeler tarım konusunda dünyada en korumacı politikaları uygulayan ülkelerdir. 1994 Uruguay Turu Anlaşmasında ilk kez tarımsal ticaretin serbestleştirilmesi gündeme gelmişse de, şu ana kadar bu konuda sağlanan gelişme son dere-

* Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.

ce ılımlı düzeyde kalmıştır.¹ Halen devam eden Doha Turu çerçevesinde AB, ABD, Japonya gibi tarımsal ticarete önde gelen ülkeler arasında tarımda ihracat sübvansiyonlarının kaldırılması, iç destek oranlarının düşürülmesi ve pazara girişin kolaylaştırılmasına yönelik zorlu müzakereler yapılmaktadır. Bu görüşmelerden çıkacak sonuç Türk tarımını da doğrudan ilgilendirmektedir.

Öte yandan "uzun ince bir yol"a benzetilen Türkiye'nin AB'ye üyelik macerasında yeni bir dönemece girilmek üzeredir. 17 Aralık 2004'te yapılan Brüksel Zirvesi'nde tarihi bir karar alınmış, Türkiye ile tam üyelik müzakerelerinin 3 Ekim 2005'te başlatılması kararlaştırılmıştı. Zaman hızla ilerlemiş ve müzakere sürecinin eşliğine gelmiştir. Ufak tefek sorunlar olsa da, Fransa ve Hollanda'nın AB Anayasasını reddetmesinden sonra Türkiye-AB ilişkilerinin geleceği üzerine karamsar senaryolar yazılsa da, 3 Ekim'de müzakerelerin başlamasının önünde ciddi bir engel gözükmemektedir. Bundan sonra on yılı aşkın bir süre devam etmesi beklenen çetin bir yolculuk başlayacak ve kuşkusuz bu süreç AB-Türkiye ilişkilerinde yeni sayfalar açacaktır.

Müzakere sürecinde en fazla sıkıntı yaratacak sektörlerin başında tarımın geleceği konusunda hemen herkesin hemfikir olduğu gözlenmektedir. AB'nin kendi içinde yeni tarımsal politika arayışları, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) şemsiyesi altında yürütülen tarımsal ticaretin liberalizasyonuna yönelik müzakereler, Türkiye'nin tarımsal potansiyeli yüksek bir ülke olup AB bütçesine yükleyeceği yükün de buna paralel olarak büyük olması başlıca nedenler arasında sayılabilir.² Bu bağlamda içinde bulunduğumuz günlerde Türkiye tarımını yakından ilgilendiren üç süreç, "tarımı sıkıştıran üç çember" (Türkel, 2005) birbiri içine geçmiş durumdadır: Türkiye'nin 2000 yılından bu yana tarımsal destek politikalarını değiştirme çabaları, DTÖ Tarım Anlaşması müzakerelerinin öngördüğü değişim, ve nihayet, AB Ortak Tarım Politikasına (OTP) uyum amacıyla gerçekleştirilecek müzakere sürecinin öngöreceği değişim.

Bu noktada müzakere süreci denince akla neyin gelmesi gerektiğinin altını çizmekte yarar olabilir. AB ile müzakere sürecinde olacak olan, bazılarımızın aklına geldiği veya basında zaman zaman yazılıp çizildiğinin aksine, Türkiye ile AB arasında bir pazarlık, sunacağı tavizlere karşılık bir tarafın diğer taraftan belirli tavizler koparmasını içeren bir "al-ver" süreci değildir. AB'nin uzun yıllar boyunca evrilerek gelmiş bir OTP'si vardır, kurumları ve kuralları bellidir; Türkiye'den istenen ise OTP'ye uyumdur. Türkiye'nin ortaya koyacağı taleplerle OTP'yi değiştirmesi veya ona yeni kurallar ekleme-

¹ OECD ülkeleri içinde 2000-2002 arasında ödenen üretici desteği 230 milyar dolar olmuştur; bu miktar dünya fiyatlarıyla hesaplanan üretim değerinin yaklaşık %46'sına karşılık gelmekte olup, 1986-88 dönemindeki %63'e kıyasla düşmekle birlikte hâlâ çok yüksek düzeydedir (Ataman ve Beghin, 2005:5).

² Türk tarımının AB bütçesine ne ölçekte bir yük getireceği konusunda yapılan çeşitli tahminler tutarlı biçimde bu yükün ihmal edilebilir boyutta olmadığına işaret etmektedir: 6.4-7.8 milyar Euro (Karluk, 2005: 991), 9 milyar Dolar (Acar, 2000), 9 milyar Euro (AK, 2004).

si sözkonusu değildir.³ Müzakere sürecinde Türkiye'nin yapabileceği şey, OTP'ye hemen uyumda zorlanacağı alanları belirleyip bunların nasıl bir takvim dahilinde OTP'ye uyumlu hale getirilebileceği konusunda önerilerde bulunmak ve uyumun zorluklarını aşmak için belirli miktarlarda fon talep etmektir. Tarımsal müzakereler sonunda ortaya çıkacak karar, özetle, Türkiye'nin tarım sektörünü OTP'ye uydurabilmek için hangi sektörlerde nasıl ve ne kadar süreyle bir "derogasyon"a (normalden farklı bir seyir izlemeye, genel kuraldan sapmaya) ve bu amaçla Türkiye'ye ne kadar mali destek sağlanacağına açıklık getiren bir karar ya da kararlar demeti olacaktır.

AB müzakere süreci iyi değerlendirilebilirse bu süreç, öteki pekçok alanda olduğu gibi bu alanda da, aslında Türkiye'nin kendi kendine yıllar önce yapması gerekip de çeşitli nedenlerle yapmadığı, yapamadığı veya ertelediği dönüşüm sürecini hızlandıran bir fırsat olabilir. Bu nedenle müzakere süreci hafife alınmaması, iyi hazırlanması ve sonuna kadar ciddiyetle yürütülmesi gereken bir süreçtir. Bu çerçevede bu yazıda AB ile müzakere sürecine girerken Türk tarımının önemli sorunlarına ilişkin eleştirel bir değerlendirme yapılmaktadır. İlk, bir yönüyle AB ile bütünleşmeden de bağımsız olarak, Türk tarımında hangi alanlarda nasıl bir reform yapmak gerektiği tartışılmakta, ardından AB müzakere sürecinde tarımla ilgili olarak yapılması gereken hazırlıklar ve izlenmesi gereken stratejiye ilişkin öneriler sıralanmaktadır.

2. Türk Tarımında Reform İhtiyacı: Hangi Alanlarda Reform, Nasıl?

"Gideceği limanı bilmeyen gemiye hiçbir rüzgârdan fayda gelmez" demişler. Tam da müzakere sürecine hazırlandığımız bu dönemde politika yapımcılar ve karar mercilerinin üzerinde önemle durmaları gereken konulardan biri, belki de en önemlisi, Türk tarımının geleceğine ilişkin bir vizyon belirlemek, gelecekte tarım sektörünün alması gereken şekle ilişkin belirli hedefler ortaya koymaktır. Bu bağlamda sorulması gereken temel soru, on yıl veya yirmi yıl sonra Türk tarımını nerede, nasıl bir konumda görmek istediğimizdir. Bu konuda net, açıkça tanımlanmış belirli hedefler konulmaz ve karar alıcıların kafasında "Bütün bunları neden yapıyoruz?" sorusunun net bir cevabı olmazsa, tarıma yön vermek konusunda yapılacak faaliyetlerin parçalı, tutarsız veya çelişkili olması doğaldır. Birbiriyle tutarsız hedefler ve bu hedeflere ulaşmak için izlenecek bütünlükten yoksun politikaların kaçınılmaz sonucu emek, zaman ve para, kısaca kaynak israfıdır. Türkiye gibi krizlerden bir türlü başını kurtaramayan, kaynakları kıt gelişme yolundaki bir ülkeninse böyle bir lüksü yoktur.

³ Her ne kadar Türkiye'nin müzakereler sırasında OTP'yi değiştirme veya iyileştirme şansı olmasa da, OTP eleştiriden muaf, dokunulmaz ve değişmez bir politika metni değildir. 1960'lı yıllardan bu yana birçok kez değişikliğe uğramış olan, Gündem 2000 ve DTÖ müzakereleri çerçevesinde önmüzdeki yıllarda bir kez daha değişmesi gündemde olan OTP'nin Türkiye tarım sektörü açısından eleştirel bir değerlendirmesi için bkz. Günaydın (2004).

Türk tarımının geleceğine ilişkin somut hedefleri olan bir reform programı belirlerken öncelikli olarak şu sorulara cevap aranması gerekmektedir:

- On yıl, hattâ yirmi yıllık bir perspektifte Türk tarımını nereye götürmek gerekir?
- Şu anda ülke tarımı mutlak olarak ve öteki ülkelere kıyasla nerede bulunmaktadır?
- Uzun dönemde ülke tarımı neden şimdiki yerinde değil de, başka bir yerde olmak durumundadır?
- İstenen değişim hangi araçlarla yapılabilir?
- Sözkonusu değişim ne kadarlık bir zaman diliminde, nasıl bir takvime bağlanmış olarak gerçekleştirilebilir?
- Bu bağlamda uzun vadede kırsal nüfusun toplam nüfus içindeki, tarımsal işgücünün toplam istihdam içindeki payı ne olmalıdır? Bu konuda mevcut oranlar belirlenen hedeflere doğru, daha az sancılı bir şekilde nasıl çekilebilir?
- Arazi ölçeğini verimli tarım yapılabilir optimum ölçeğe yükseltmek nasıl mümkün olabilir?
- Tarım sektörünün görece küçülmesiyle serbest kalacak işgücü ve kırsal nüfus şehirlere nasıl entegre edilebilir?...

Bugünkü ülke ve dünya konjonktürüne bakıldığında, Türkiye AB'ye üye olsa da olmasa da tarımda yapısal bir dönüşüm kaçınılmazdır (Akder ve Çakmak, 2005: 161). DTÖ müzakereleri, uluslararası ticarette artan rekabet, tarımsal desteğin yükünün azaltılması gereği, bilişim eksenli hizmetler sektörüne dayalı bilgi toplumuna yönelme gereksinimi gibi faktörler Türk tarımının mevcut haliyle sürdürülemezliğine, yapısal ve mali bir reformasyona tâbi tutulması gerektiğine işaret etmektedir.⁴ Bu çerçevede köklü bir tarımsal reform programında mutlaka yer alması gereken unsurlar arasında şunlar akla gelmektedir.

2.1 Tarımsal Nüfusun Azaltılması

Hemen hiç kimsenin görmezden gelemeyeceği bir sorun, Türkiye'de tarımsal nüfusun fazlalığı sorunudur. Eldeki son veriler (DİE 2004, 2005) Türkiye'de 4 milyon dolayında tarımsal işletme bulunduğu, tarımsal nüfusun toplam nüfus içindeki payının da %34 dolayında olduğuna işaret etmektedir. Oysa AB ve ABD gibi ülkelerde bu oran %5 civarındadır. Buradan anlaşılmaktadır ki, Türkiye'de tarımsal nüfus gelişmiş ülkelerdekine kaba bir hesapla yaklaşık yedi katıdır. Bu durum AB ile müzakere sürecinin eşliğindeki Türkiye için büyük dezavantaj yaratan bir durumdur. Tarımsal nüfusun veya tarımla uğraşan işletme sayısının fazla olmasının birkaç önemli sakıncası vardır.

⁴ Türk tarımının yapısal sorunları ve bunların nasıl çözüme kavuşturulabileceğiyle ilgili etraflı bazı değerlendirmeler için örneğin şu kaynaklara bakılabilir: Talim vd. (1990), Çakmak vd. (1999), DPT (2000), TÜGIAD (2000), Acar (2004).

Bu sakıncalardan biri, tarımsal desteğe muhtaç nüfus veya işletme sayısı arttıkça tarımsal desteğin bütçe üzerindeki yükü artarken, işletme başına verilebilecek desteğin azalmasıdır. Tersinden söylersek, tarımsal nüfus ve tarımla uğraşan işletme sayısı azaldıkça sabit bir tarımsal destek bütçesinden işletme başına düşecek destek miktarı daha fazla olacaktır. Yahut, işletme başına belirli bir asgari destek verilecek olsa, işletme sayısı azaldıkça tarımsal destek bütçesinin toplam kamu bütçesi ve milli gelir içindeki payı düşecektir. Tarımsal destekten yararlanan kişi sayısı azaldıkça milli gelirin sabit bir oranında verilecek destek daha gözle görülür ve iş yapabilir hale geleceği için desteğin yetersizliği konusundaki şikayetler de azalacaktır.⁵

İkinci bir sakınca verimlilikle ilgilidir. İktisadın ikiyüz yıllık yasalarından biri olan "azalan verimler yasası" gereğince, tarımla uğraşan nüfus ve tarımsal işletme sayısı arttıkça tarımsal verimlilik azalacaktır. Arazi genişliği sabitken üzerinde çalışacak kişi sayısının artması toplam üretime oransal bir katkı yapamaz, dolayısıyla verimliliğin düşmesi kaçınılmazdır. Öte yandan işletme sayısının artması, tarım yapılabilecek arazi miktarı sabit olduğundan, mevcut toprakların daha da bölünmesini gerektireceğinden yine verimliliği düşürecektir.

Tarımsal nüfusun fazla olmasının üçüncü, ama çoğu kez gözden kaçırılan, bir önemli sakıncası da, tarımsal nüfusun kabanklığının köylü toplum olmaktan çıkıp şehirli toplum olmayı, geri kalmış toplum olmaktan çıkıp kalkınmış medeni bir toplum haline gelmeyi zorlaştırmasıdır. Nüfusunun yanya yakın bir bölümünün kırsal kesimde yaşayan ve görece ilkel yöntemlerle tarım yapan köylülerden oluştuğu bir toplumun gelişmiş sanayi toplumu olmasının, hele hele bilgi çağını yakalayabilmesinin zorluğu ortadadır. Türkel'in (2005) de isabetle vurguladığı gibi, her üç kişiden birinin tarımla iştiğal ettiği bir ülkenin uluslararası rekabette şansı yoktur. Bir yanlış anlamaya meydan vermemek için köylü toplumu olmaktan kurtulmanın öneminin biraz açılması yarar olabilir.

Köylü toplumu burada bir hakaret terimi olarak kullanılmamaktadır. Köylülük geçim tarzına, eldeki eğitim ve sağlık imkânları ile teknolojik olanakların yetersizliğine bağlı olarak oluşan ve bulduyuyla yetinmeye, azla idare etmeye, yeni maceralara atılmayı göze alamamaya, doğduğu yerde yaşayıp ölmeye, etrafta olan biteni fazla sorgulamamaya, topluma yön verecek karar alma süreçlerine fazla müdahil olmamaya dayalı, durağan bir yaşam tarzıdır. Oysa bilgi çağını hedefleyen modern şehir toplumu daha hareketli, sorgulayan, risk almaya hazır, yeni maceralara atılmaktan, yeni yöntemler denemekten çekinmeyen, daha çok üretim daha çok kazanmaya ve rekabete dayalı daha di-

⁵ Çoğu kez iddia edildiğinin aksine Türkiye'de tarımsal desteğin milli gelir üzerindeki yükü görece çok fazladır. 2004 yılı itibarıyla 12 milyar dolarlık destek Türkiye milli gelirinin yaklaşık %4'üne karşılık gelirken, AB'nin 50 milyar Euro'luk tarım desteği AB milli gelirinin %0.5'ine karşılık gelmektedir. Başka bir deyişle milli gelir üzerindeki yükü açısından Türkiye'de tarımsal destek AB'nin sekiz katıdır. Buna rağmen yetersiz destek şikayetlerinin ardının kesilmemesinin birinci nedeni tarımla uğraşan nüfusun fazlalığıdır.

namik bir yaşam tarzıdır. Hayatımızı kolaylaştıran binlerce yeni ürünü geliştiren, teknoloji üreten, refah ve konforu daha hızlı biçimde artıran kültür modern büyük şehir eksenli dinamik kültürdür. Dolayısıyla teknolojik ve ekonomik bakımdan ilerleyip kalkınmak, gelişmiş ülkelerin standartlarını yakalamak ve insanlarına daha konforlu bir yaşam sunmak isteyen toplumlar hızla köylü toplumu olmaktan kurtulmak zorundadırlar.

Bu sayılan sakıncalar göz önüne alındığında şimdiki %35'lik tarımsal nüfusu aşamalı olarak aşağı çekmek zorunludur. Bu bağlamda tarımsal nüfusun önümüzdeki 10 yılda %20'ye, onu izleyecek 10 yılda da %10'a çekilmesi hedeflenmelidir (Acar 2004). Bunun için devreye sokulabilecek önlemler arasında kendilerine burs ve yatılı okul imkânı sağlanarak yetenekli köylü çocuklarının yüksek tahsil yapmaya teşvik edilmesi, yakın şehirlerde sanayi yatırımları teşvik edilerek şehirlerin nüfus emme potansiyelinin artırılması, şehre göç edecek köylülere yerleşme ve şehir hayatına adaptasyon masraflarına yardım amaçlı hibe yardımları veya belirli bir süresi geri ödemesiz düşük faizli kredi sağlanması sayılabilir.

2.2 Arazi Parçalanmasının Önlenmesi ve Arazi Toplulaştırması

Türkiye tarımının kangren olmuş ve ülke tarımını adeta felç etmiş sorunlarından biri de tarımsal arazilerin parçalanmasına yol açan, mirasın varisler arasında eşit paylaşılmasını öngören miras hukukudur. Bu yüzden zaten küçük ölçekli olan tarımsal araziler zaman içinde büsbütün küçülmüş, işletme başına düşen arazi parça sayısı artmış, bunun sonucunda tarımsal yapı verimli tarım yapılabilir olmaktan iyice uzaklaşmıştır. Bir fikir vermesi bakımında AB ile bir karşılaştırma yapılabilir: 2004 yılında on yeni üye katılmadan önce 15 üyeli Avrupa Birliği'nde işletme başına ortalama arazi büyüklüğü 18 hektar idi; bu rakam 10 yeni üyenin katılmasıyla 25 üyeli yeni AB'de 13 hektara düşmüştür. Oysa Türkiye'de işletme başına düşen ortalama arazi genişliği 6 hektardır. Başka bir deyişle, eski 15 üyeye oranla daha tarımsal ağırlıklı olan çoğunluğu Orta ve Doğu Avrupa ülkesi 10 yeni üye dahil olduktan sonra bile, AB'de ortalama işletme büyüklüğü Türkiye'nin iki katından fazladır. (ABD, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi tarımda ileri ülkelerde bu büyüklükler AB'ninkiyle bile karşılaştırma götürmeyecek kadar büyüktür.) Türkiye'de işletme başına düşen ortalama arazi parça sayısının 6 olduğu da hesaba katıldığında, ülkemizde ortalama tarımsal işletme ölçeğinin küçüklüğü ve çok parçalılığı bütün çıplaklığıyla ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda Türk tarımının rekabetçi hale getirilmesi ve AB'ye entegre edilmesinin olmazsa olmaz koşullarından biri, miras hukukunun ivedilikle değiştirilerek arazilerin daha fazla parçalanmasının durdurulması, buna ilaveten mevcut parçalanmış arazilerin bütünleştirilmesi ve verimli tarım yapılabilir optimum ölçeğe ulaşmasını sağlayacak önlemlerin alınmasıdır. Ölen çiftçinin arazi mirası eşi ve çocukları arasında eşit biçimde paylaşılması yerine, çocuklardan fiilen çiftçiliği devam ettiren veya ettirmeye istekli olan tek bir ta-

nesine arazinin tamamı devredilmeli, öteki çocuklara hakları para olarak belirli bir takvim dahilinde ödenmelidir. Bunu tamamlayıcı ikinci adım, mevcut parçalı arazilerin bütünleştirilmesidir.

Esasen kırsal kesimdeki arazilerin önemli bir kısmı sahipleri şehre göç etmiş, fiilen çiftçilik yapmayan, ya sahiplerinin yakınları ya da kiracıları tarafından ekilip biçilen arazilerdir. Mülkiyeti başkalarına ait olduğu için özel mülkiyet kurumunun iyileştirici etkisi bu araziler üzerinde gözlenememekte; kiracı, yarıcı veya bakıcı durumundaki insanlar işlediği arazinin günün birinde elinden alınacağı endişesiyle, haklı olarak, sözkonusu arazilere bakım, onarım ve iyileştirici yatırım yapmaktan kaçınmaktadırlar. Alınacak yasal tedbirlerle bu arazilerin fiilen ekip biçenlerin mülkiyetine geçirilmesi bu durumdaki arazilerin bakım ve onarımına, sonuçta bunlardan elde edilebilecek ürün verimine büyük katkıda bulunacaktır.

Nihayet bu konuda yapılabilecek bir önemli düzenleme de, her bölgenin arazi yapısına göre belirlenecek optimum büyüklüğe yaklaşacak biçimde arazi toplulaştırmasına gidilerek parça sayısının azaltılıp ortalama arazi ölçeğinin büyütülmesidir. Böyle bir girişimin yaratacağı toplumsal rahatsızlık ve siyasi maliyetin en aza indirilmesi için siyasi partiler ve bürokrasi arasında bir mutabakat sağlanmalı, atılacak adımlar yıllara yayılan belirli bir programa bağlanmalı, ve değişen siyasi iktidarlarla bu programdan sapılmaması temin edilmelidir.

2.3 Sulama Olanaklarının Geliştirilmesi

Halén Türkiye'deki ekonomik olarak sulanabilir arazilerin ancak yanya yakın bir kısmı sulanabilmektedir. Oysa tarımsal verimi muazzam derecede artırıp, insanoğlunun hemen hiçbir dahlinin olmadığı yağmura bağımlı olmaktan çıkaran faktörlerin başında, sulama olanağı gelmektedir. Sulama sayesinde verim hemen her üründe çoğu kez 3-4 katına çıkmaktadır. O halde Türkiye'de tarımsal üretimi ve verimi artırmak için mutlaka yapılması gereken işlerden biri de sulama olanaklarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasıdır. Bu bağlamda kamusal yatırımları bu alana yönlendirilmek ve AB fonlarından yardım talep etmek suretiyle önümüzdeki 10 yılda sulu tarım yapılan alanların oranının hâlihazırdaki %50'den %80'e, 20 yıllık dönemde ise %90-100'e çıkarmak hedeflenmelidir.

2.4 Tarımsal Verimliliğin Artırılması

Esasen tarımsal verimliliğin artırılması başlı başına bağımsız bir konu olmaktan ziyade, bütün öteki unsurların son tahlilde kendisine bağlandığı bir bütünleştirici konudur. Tarımsal nüfusun azaltılması, arazi ölçeğinin büyütülmesi, arazi parça sayısının azaltılması, sulama olanaklarının geliştirilmesi, vb. bütün önlemlerin son tahlilde başlıca amacı tarımsal verimliliğin artırılması ve tarım sektörüne rekabet gücü kazandırılmasıdır. Tarımsal verimin artırılması bağlamında bu sayılanlara ek olarak çiftçi eğitimi ve yönlendirme, danışmanlık hizmetleri, ziraat mühendisi ve veteriner gibi yetişmiş elemanların kentler-

de tarım il müdürlüklerindeki masa başı görevlerinden çiftçiyle daha içli-dışlı, tarla ve bahçelerdeki ürünün ekiminden hasadına bizzat iştirak etmelerini sağlayacak bir örgütlenme, tarımsal mekanizasyonun teşviki, modern araç ve yöntemlerle ürün ve hayvan yetiştirme gibi önlemler sıralanabilir. Çok su, çok ilaç ve çok gübrenin çok ürün anlamına gelmediği konusunda çiftçiler sıkı bir eğitimden geçirilmeli, yeni ürün ve teknikler geliştirmede çiftçi-ziraat mühendisi-destek sağlayıcı birim kaynaşması sağlanmalıdır.

2.5 Organik-Ekolojik Tarıma Yönelme

Hormonlu gıdaların sağlığa karşı yan etkilerinin daha net görülmeye başlanmasından sonra son yıllarda bütün dünyada hormonsuz, doğal ortamda ve doğal gübreye yetiştirilmiş organik ürünlere bir yönelim başlamıştır. ABD ve AB ülkelerinde marketlerde organik tarım ürünleri ayrı bölümlerde ve hormonlu ürünlerin 2-3 katına varan yüksek fiyatlardan satılmaktadır. Önümüzdeki yıllarda organik tarım daha da önem kazanacaktır. Organik tarım aynı zamanda çevreye daha az zararlı atık bırakan, toprağı, suyu ve havayı daha az kirleten çevre dostu ekolojik tarımdır. Çevre kirliliğinin giderek bütün ülkelerde ciddi bir sorun olmaya başladığı ve çevre koruma bilincinin yaygınlaştığı bir dünyada organik-ekolojik tarım çevre koruma konusunda duyarlı kamuoyu ve örgütlerin duyarlılıklarına ve beklentilerine uygun olmak gibi bir avantaja da sahiptir.

Bu bağlamda Türkiye güneşi, iklim koşulları, kimyasallardan henüz görece daha az etkilenmiş arazi yapısıyla organik-ekolojik tarımda karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Çiftçilerin organik tarımın önemi konusunda bilgilendirilmeleri, arazi ve iklim yapısının elverişli olduğu bölgelerde tarımsal işletmelerin organik tarıma yönlendirilmesi ve tarımsal meslek kuruluşlarının, Tarım Bakanlığı'nın da desteğiyle organik tarım ürünlerine iç ve dış pazar bulma konusunda girişimlerde bulunmaları büyük önem taşımaktadır.⁶ Batılı ülkelerde olduğu gibi benzer biçimde pazar ve marketlerde organik tarım ürünlerinin ayrı bölümlerde satılması ve bu konuda tüketicinin yanıltılmasının önlenmesine yönelik düzenlemeler yapılması istenildiğinde kolayca devreye sokulabilecek uygulamalardır.

2.6 Tarımsal Sanayilere Yatırım

Tarım sektörünün iyileştirilmesi ve tarımsal nüfus azaltılırken ortaya çıkacak işgücü fazlasının emilebilmesini temin edecek adımların başında tarımsal sanayilere yatırım yapılması gelmektedir. Bunun bir ayağı traktör, gübre, ilaç vb. tarımsal girdi sanayilerine yapılacak yatırımlar; öbür ayağını da salça, meyve suyu, reçel ve pekmez fabrikaları, çırçır-pamuk işleme tesisleri, şekerleme-fındık işleme tesisleri, un, bulgur, makarna vb. buğday işleme tesisleri, kombina-et işleme tesisleri gibi, ham yahut ilksel (primary) tarım ürünlerini iş-

⁶ Avrupa Birliği ve dünyada organik tarım konusunda tarihsel arka plan bilgileri de içeren bir değerlendirme için bkz. Özkan (2004); yine kent tarımı ve organik üretim konusunda bir değerlendirme için bkz. Goewie (2005).

lenmiş gıda ürünü haline getirmeye yönelik yatırımlar oluşturmaktadır. Bu konuda bölgelere göre seçici davranılması, tesislerin yer seçiminde hammadde kaynağına yakınlık, ulaşım ve pazara erişim kolaylığı gibi ekonomik aklın gereğine göre hareket edilmesi gerekmektedir. Rize'de toplanan ham çay yaprağının Elmadağ'da işlenmesi, yahut binlerce kilometre uzaktaki ülkelerden ithal edilen ham petrolün—boru hattına, limanlara veya pazara yakınlık açısından hiçbir doğal avantajı olmayan—Kırıkkale'de işlenmesi gibi, ekonomik akılla bağdaşmayan, maliyeti artırmaktan başka işe yaramayan verimsiz yatırımlardan kaçınmak gerekir.

Bu bağlamda fındık ve çay işleme tesisleri için Karadeniz, pamuk işleme tesisleri için Ege ve Akdeniz, ayçiçeği işleme tesisleri için Trakya, buğday, arpa vs. hububat ürünleri işleme tesisleri için İç Anadolu, et ve süt işleme tesisleri için Doğu Anadolu ilk akla gelen, doğal bazı avantajlara sahip görünen bölgelerdir. Yine yetiştiği yere, ulaşım ve pazar koşullarına göre belirli iller veya yörelerde zeytin, kayısı, domates, üzüm, narenciye vb. ürünleri işleme tesisleri düşünülebilir. Bu konuda her bölge ve ürün bazında yapılacak detaylı çalışmalar doğrultusunda belirli yatırım alanları belirlenebilir; belirli sektörler ve bölgelere özgü teşvikler sağlanabilir ve tarımdan boşalacak olan fazla işgücünün buralarda istihdam edilmesi yoluna gidilebilir. Bu amaçla, mümkün olduğu ölçüde, AB fonlarından yararlanma yoluna gidilmesi de mümkündür.

2.7 Tarımsal İşgücü ve Finans Piyasasının Geliştirilmesi

Tarımsal verimin artırılması ve tarıma rekabet gücü kazandırılması için yapılması gereken düzenlemelerden biri de tarımsal işgücü ve finans piyasalarının geliştirilmesidir. Halen ekilip biçilen arazilerde mülkiyet sorunlarının olması, toprağın çok küçük ölçekli ve parçalı olmasının da etkisiyle çoğu yerde toprağın alım-satım fiyatı belirsiz, işlem maliyetleri yüksektir. Fiilen ekip biçen çiftçi ya toprağın tapusu olmadığı veya arazinin mülkiyeti kendisine ait olmadığı için bunu ipotek olarak gösterememekte, dolayısıyla ihtiyacı için kredi çekememektedir.

Hernando De Soto'nun *Sermayenin Sırrı* (2005) adlı önemli eserinde isabetle vurguladığı bir gerçek vardır: Kalkınmakta olan ülkelerle eski komünist ülkelerde insanların resmi kayıt altına alınmamış iktisadi faaliyetlerinin büyüklüğü muazzam boyutlardadır. Üçüncü Dünya ülkelerinde yaşayan yoksullar aslında kapitalizmin başarılı olabilmesi için gerekli bütün varlıkları toplamışlardır. Tasarruflarının değeri 1945'ten beri aldıkları bütün dış yardımlardan ve bu ülkelere yapılan yabancı yatırımlardan onlarca kat fazladır. O halde bu ülkelerin zenginleşememesinin nedeni nedir? Bunun nedeni "sermayenin sırrı"dır; yani mülkiyet sisteminin yetersizliği ve mülkiyet haklarını koruyacak hukuki altyapının gelişmemişliği nedeniyle bu ülkelerdeki varlıkların, özellikle de gayrimenkullerin zenginlik üretecek sermayeye dönüşememesidir.

Genelde Türkiye’de, özeldense Türk tarım sektöründe de bu sorunun aynıyle vaki olduğunu söylemek mümkündür. Tapulama sisteminin ülkenin en ücra köşelerini bile içine alacak biçimde tamamlanması, çiftçi kayıt sisteminin yerli yerine oturtulması, arazi toplulaştırması, sahibi çiftçilikle ilgisi kalmamış arazilerin mülkiyetinin uygun durumdaki çiftçilere devredilmesi, borsa benzeri tarımsal ürün piyasalarının geliştirilmesi ve tarımsal işgücü piyasalarının geliştirilmesi Türkiye’deki ölü sermayeyi diriltecek, tarımsal üretimi ve verimi muazzam derecede yükseltecek, tarım sektörüne dinamizm ve rekabet gücü kazandıracaktır. İzmir’de 2005 yılı başlarında faaliyete başlamış olan Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası bu doğrultuda atılmış isabetli bir adımdır. Kriz sonrası kamu finansman dengesinin kurulması ve bankacılık sisteminin iyileştirilmesi sürecinde kamu bankalarının birleştirilmesiyle Ziraat Bankasının işlevinde ortaya çıkan belirsizliğin bir an önce giderilmesi ve çiftçilere hangi şartlarda ne kadar kredi verebileceğine, bunların nasıl takip edileceğine ilişkin yeni düzenlemelerin yapılması, geleneksel bankaların yanısıra özel finans kurumlarının da tarımın finansmanı için devreye sokulması yine bu doğrultuda atılabilecek önemli adımlar arasında sayılabilir. Bölgelere göre asgari ücret ve günlükçü-yevmiyeci işgücü ücretinin belirlenmesi veya bu ücretleri belirleyecek piyasa koşullarının yaratılması tarımsal işletmelerin daha kolay maliyet hesaplayabilmelerini mümkün kılacaktır.

Nihayet tarımsal işletmelerin muhasebe kaydı tutmayan, kâr-zararını hesaplamaktan aciz küçük aile işletmeleri olmaktan çıkıp modern muhasebe tekniklerine göre kayıt tutan, finansal performans analizi yapan, tarladan nihai tüketiciye kurulacak gıda zincirinde işlevsel biçimde yerini alan büyük işletmeler haline gelmeleri teşvik edilmelidir. DİE verilerine göre 8.2 milyon dolayında olan tarımsal istihdamın ne kadarının üretken, ne kadarının gizli işsiz olduğunun belli olmadığı, ücretli çalışan sayısının 115 bin, yevmiyeli çalışan sayısının 456 bin gibi düşük düzeylerde kaldığı, 120 bin kişinin işveren statüsünde görüldüğü, buna karşılık 3 milyonu aşkın kendi hesabına çalışan ve 5 milyonu aşkın ücretsiz aile işçisinden (Karakas, 2004) oluşan dağınık ve hantal bir tarımsal yapıyla uluslararası rekabet gücü olan bir tarım sektörü yaratılamayacağı bir an önce kavranmalıdır.

3. Tarımsal Müzakerelere Hazırlık Stratejisi İçin Öneriler⁷

Son zamanlarda Tarım Bakanlığının AB’ye uyum sürecinde Türk tarımı ile ilgili yapılması gereken faaliyetler çerçevesinde yaptığı girişimleri takdirle karşılamak gerekir. Gönül isterdi ki bu çalışmalara kamunun bütün ilgili kurum ve kuruluşlarınca çok daha önceden başlanmış olsun. Tarımsal uyum konusunda yapılması gereken çalışmaların başlangıcı olarak Ankara An-

⁷ Bu bölümde vurgulanan görüşlerin bir kısmı 12 Şubat 2005 tarihinde Tarım ve Köyişleri Bakanlığı’nca organize edilen “AB Tarım Müzakereleri Hazırlık ve Müzakere Süreci Üzerine Tartışma Toplantısı – III”te dile getirilmiştir.

laşması (1964) veya Katma Protokol (1973) tarihine kadar geri gitmek belki "çok erken" sayılabilir. Ama hiç değilse Gümrük Birliği'nin imzalandığı tarihten (1995) hemen sonra, günün birinde sıranın tarıma da geleceğini bilerek⁸ bu konudaki çalışmalara çok daha önceden başlanmış olmalıydı. Daha erken tarihlerde Türk tarımının OTP'ye yaklaştırılması çalışmaları yapılabilmiş olsaydı, bugün çok daha rahat bir konumda olunabilirdi. Müzakerelerin başlamak üzere olmasına rağmen kamuoyuna hakim olan rehavet havasının pek iyiye işaret olduğu söylenemez. Oysa bugünlerde bütün sektörlerde uyum çalışmalarına yönelik kamusal ve özel kuruluşlar arasında hararetli tartışmalar ve hazırlık çalışmalarının olması beklenirdi. Görünen odur ki, öteki konularda olduğu gibi bu konuda da, eskilerin deyimıyla "yumurta folun ağzına dayandıktan sonra" gürültüler kopmaya başlayacaktır. Aşağıda tarımsal müzakerelere hazırlık ve müzakere sürecinde izlenmesi gereken stratejiye ilişkin kimi öneriler sıralanmaktadır.

3.1 Türkiye'nin Tarımsal Donanımına İlişkin Kapsamlı Bir Veritabanı Hazırlanması

Yönetim bilimlerinin "ölçülemeyen şey yönetilemez" şeklinde bir ilkesi vardır; tarımın iyi yönetilebilmesi de önce tarımsal varlığımızın iyi ölçülebilmesine, neyiz var neyiz yok bunun iyi tespit edilebilmesine bağlıdır. Bu konuda durumun pek içaçıcı olduğu söylenemez. Tarım konusunda elimizde mevcut olan verilerin düzgün bir makro analiz yapmayı olanaksızlaştıracak ölçüde yetersiz ve yanlış olduğu (Karakaş, 2004) yönündeki tespit bu konuda ciddi bir uyan olarak algılanmalıdır. Gerek mevcut tarımsal varlığımızın doğru bilinmesi, gerekse etki değerlendirme çalışmalarında sağlıklı analiz ve tahminler yapabilmek için tutarlı ve detaylı bir tarımsal veri tabanına ihtiyacımız olduğu kesindir. AB müzakere sürecinde en fazla sıkıntı yaratacak sektör tahmin edildiği üzere tarım sektörü ise, tarımla ilgili sancılı bir müzakere süreci bekleniyorsa; o zaman en ciddi hazırlıkların da bu sektörle ilgili olarak yapılması beklenir.

OTP'ye uyumla ne kazanıp, neyin kaybedileceği, bütünleşmeden hangi sektörlerin olumlu, hangilerinin olumsuz etkileneyeceği, bunu tespite yönelik kısmi denge ve genel denge modellerine dayalı etki değerlendirme çalışmalarının yapılabilmesi için spesifik olarak, ürün bazında detaylara ihtiyaç olacaktır. DİE'nin yayınladığı ve genel denge analizlerinin temel taşı olan Input-Output tablolarında Türkiye gibi tarımı görece ağırlıklı bir ülke için tarım sektörünün sadece 5-6 sektörle izlenebilmesi üzücüdür; tarım sektörünün çok daha fazla alt sektörle birlikte incelendiği input-output tablolarına acilen ihtiyaç vardır. Benzer şekilde, yıllar itibarıyla buğday, zeytinyağı, fındık, vb. pekçok üründe rekolteye ilişkin rakamlar konusunda tarım il müdürlükleri, üretici birlikleri ve DİE'deki bilgilerin yer yer birbirinden ciddi biçimde sapma-

⁸ 1995 tarihli Gümrük Birliği kararında tarıma atf yapan, uygun koşullar oluştuğunda tarımsal bütünleşme öngören maddeler yer almaktadır. Bkz. AB ile Gümrük Birliği (1995), II. Kısım Tarım Ürünleri, madde 22, 23, 24, ss. 18-19.

sı; dış ticarete uygulanan koruma oranları, tanıma sağlanan destekler, vergiler ve sübvansiyonlar konusunda zaman zaman DPT, Hazine, Dış Ticaret Müsteşarlığı ve Gümrük Müsteşarlıklarının bilgilerinin birbirini tutmaması hem ölçüm sağlığı ve rakamların güvenilirliği konusunda güven sorunu ortaya çıkaran, hem de uygulamalı araştırmacıları veriler arasında tercih sorunuyla karşı karşıya bırakan ciddi bir sıkıntı kaynağıdır. Mesele dış dünya ile entegrasyon ve AB gibi güçlü bir ticaret blokunun parçası haline gelme arayışındaki Türkiye'nin müzakere süreciyle ilgili olunca, veri yetersizliği ve mevcut veriler arasındaki tutarsızlık sorununun müzakere heyetinin saygınlığına gölge düşürme tehlikesini de içeren, uluslararası bir boyutu da vardır. Dolayısıyla ilgili bütün kamu kuruluşları ve sektör temsilcilerinin bir araya gelip ellerindeki rakamları tutarlı hale getirmeleri ve böylece tutarlı, kapsamlı ve güvenilir bir veritabanının oluşturulmasına acilen ve şiddetle ihtiyaç vardır.

Bu amaçla Devlet İstatistik Enstitüsü, Dış Ticaret Müsteşarlığı, Hazine Müsteşarlığı, Tarım Bakanlığı, Toprak Mahsulleri Ofisi, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü vb. ilgili kamu kuruluşlarının yanısıra pamuk, fındık, zeytin vb. ürün bazında sektör temsilcisi özel sektör veya sivil toplum kuruluşları ellerinde bulunan bütün bilgileri vakit geçirmeksizin bir araya getirmelidirler. Bir araya getirilen bilgiler uzmanlarca sistematik, derli toplu, uyumlu ve detaylı bir çerçeveye oturtulmalı, gerek müzakere süreciyle ilgili gerekse başka amaçlarla empirik araştırma yapacak araştırmacıların istifadesine sunulmalıdır.

3.2 Etki Değerlendirme Çalışmalarının Yapılması

AB ile müzakere sürecinde en çok gereksinim duyulan çalışmalar arasında Türk tarımı OTP'ye entegre edilirken hangi ürün grubunun yahut hangi tarımsal alt sektörün bundan nasıl etkileneceğini ölçmeye yönelik etki değerlendirme çalışmaları yer almaktadır. Her dönüşüm projesinin bir alternatif maliyeti vardır. Bu bağlamda tarımda uygulanacak bir dönüşüm projesiyle birlikte ve sonrasında tarımda "kazananlar" ve "kaybedenler" oluşacaktır (Akder ve Çakmak, 205:161). Müzakereler sırasında istenecek istisna, derogasyon, veya geçiş dönemi talepleri gelişigüzel değerlendirmelerin ötesine geçmek, belirli bir sistematığı olan hesap-kitaba dayalı değerlendirmeler olmak zorundadır. Müzakerelerde AB tarafını temsil edecek heyetinin karşısına, hangi üründe, neden ve ne kadar süreyle bir geçiş dönemi istendiği, uyum için nasıl bir maliyete katlanmak gerekeceği, AB kaynaklarından bunun ne kadarnın finanse edilmesinin istendiği konusunda, bilimsel inceleme ve analizlere dayalı tutarlı argümanlarla çıkılmalıdır. Bunun içinde, yukarıda değinildiği üzere, hem resmin tamamına bir bütün olarak bakan hesaplanabilir genel denge analizi çalışmalarına, hem de tek tek belirli sektörlerin durumuna bakacak kısmi denge analizlerine ihtiyaç vardır.

AB müzakere ekibi, Tarım Bakanlığı ve üniversiteler bu konuda sıkı bir işbirliğine gitmeli, İktisat ve Ziraat fakülteleri veya bölümleri başta olmak üzere konuyla ilgili birikimi olan bölümlerde konusunun uzmanı hocalar ve yüksek lisans-doktora öğrencilerinin bu konulara yönelik uygulamalı çalışmalar yap-

maları teşvik edilmelidir. Bilimsel araştırma ve çözümlenmeye dayanmayan, spekülatif boyutu ağır basan keyfi taleplerin kabul görmeyeceği, aksine müzakere heyetinin saygınlığını zedeleyeceği ve müzakereleri zora sokacağı bilinmelidir. Bu konuda başta Polonya olmak üzere tarımsal yapı açısından Türkiye'ye benzeyen ülkelerin deneyimlerinden de yararlanılmalıdır.

3.3 Yetiştirilmiş Eleman Taraması ve Teknik Ekip Kurulması

Müzakerelere hazırlık bağlamında vurgulanması gereken bir diğer nokta, teknik kapasitesi yüksek bir ekip kurmadır. Genel başlıklar halinde sorunlara ve ne yapılması gerektiğine ilişkin bir şeyler söylemek nispeten kolay bir iştir. Oysa iş ayrıntılara geldiği zaman, maalesef genel tespitlerle yol almak mümkün değildir. Müzakere süreci son derece ayrıntılı, rakamlara ve rakamsal analizlere dayalı görüşmelerin, pazarlıkların veya görüş alış-verişlerinin yer aldığı bir süreç olacaktır. Tarım konusunda AB heyetine sunulacak ülke pozisyonunu temellendirmek için ikna edici analizlere, raporlara ve tahminlere ihtiyaç vardır. Bu konuda iyi bir hazırlık yapabilmek için de ürün bazında, sektör bazında konusunun uzmanı, yapısal uyum sorunlarına âşinâ, ne söylediğinin farkında, ne istediğini bilen ve karşı tarafın sağlam ve zayıf yanları konusunda fikri olan, uzmanlık bilgisine sahip kişilerden oluşan ekiplerin şimdiden hızlı bir şekilde çalışmaları son derece önemlidir. Bunun için üniversiteler, meslek kuruluşları, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının yardımıyla kapsamlı bir tarama yapılarak müzakere sürecinde yapılacak çalışmalara katkıda bulunabilecek kişiler tespit edilmeli, aralarında işbölümü yapılarak koordineli biçimde çalışmaları sağlanmalıdır. Bu ekibin bir bölümü OTP'nin ne olduğuna, uyum için bizden ne istediğine odaklanırken, bir bölümünün de Türkiye'nin hangi ürünlerde nasıl bir istisna ve geçiş dönemi talep etmesi gerektiği gibi konular üzerinde yoğunlaşması kaynak israfını en aza indirerek etkinlik sağlayacaktır.

3.4 Tarımsal Müzakerelerin Sonlara Bırakılması

Bir diğer öneri, müzakere sürecinde tarımsal müzakerelere hangi aşamada başlanması gerektiğiyle ilgilidir. Tarımsal konuların görüşülmesine müzakerelerin erken aşamasında başlanması ile daha geç bir aşamasında başlanmasının kendine göre avantaj ve dezavantajları vardır. Kanımca müzakerelerin akışı içerisinde, tarımsal müzakerelerin hemen başlatılmak yerine biraz daha sonlara bırakılması daha isabetli olacaktır. Bunun bir nedeni, tarımın zaten sancılı bir sektör olup, müzakere pozisyonunun hazırlanması konusunda epeyce yapılması gereken "mutfak çalışması"nın olmasıdır. Sıkıntı yaratması çok muhtemel bir sektörle müzakerelere başlayıp da, psikolojik olarak genel havayı ve buna bağlı olarak sonraki aşamaları da olumsuz etkilemekten ziyade, nispeten uyumun kolay olduğu sektörlerle başlayıp sıkıntılı dosyaları sonlara bırakmak, hem hazırlık için zaman kazanmak bakımından, hem de psikolojik havayı daha baştan olumsuz etkilememek bakımından isabetli olacaktır.

tır. İkinci bir neden, gerek DTÖ görüşmeleri ve gerekse *Gündem 2000*'de⁹ belirtilen hedefler doğrultusunda AB'nin kendi içinde OTP ile ilgili olarak reform arayışında olmasıdır. AB ile önce anlaşıp, sonradan, yeni belirlenecek DTÖ kuralları gereği bazı şeyleri yeniden düzenlemek zorunda kalma olasılığını da böylece bertaraf etmek mümkün olabilir. Aynı şey AB'nin kendi içinde OTP'de yapması muhtemel değişiklikler için de sözkonusudur. Tarımın ön sıralarda konuşulması, on yılı aşması beklenen uzun müzakere sürecinde OTP'de meydana gelmesi muhtemel değişikliklere uyum için daha önce konuşulup karara bağlanmış konuların yeniden konuşulmasını gerektirebilir ki bu da emek ve zaman israfından başka bir şey değildir.

Müzakerelerde ilerleme sağlayabilmek için müzakere konusunun öncelikle ülke içinde ilgili taraflar arasında tartışılıp sonuçlandırılması gerekmektedir. AB'ye uyumun sonucunun her toplum kesimini eşit şekilde etkilemesi beklenemez. Sağlıklı uyum içeride de birtakım pazarlıklar gerektirmektedir. Geçmişteki deneyimler üyelik görüşmeleri sürecinde içerdeki pazarlıkların Brüksel'de yapılacak müzakerelerden daha çetin geçeceğine işaret etmektedir (Akder ve Çakmak, 2005: 162), buna hazırlıklı olunmalıdır.

Son olarak vurgulanması gereken bir nokta şudur: Bilindiği üzere AB'ye uyum sağlaması gereken tek sektör tarım değildir. Müzakere sürecinde görüşülüp karara bağlanması gereken 35 farklı dosya vardır. Dolayısıyla müzakerelere katılacak heyet ile bu heyeti arka planda destekleyecek ekipler arasında iyi bir koordinasyon sağlanması hayati önemi haizdir. Bu konuda kamu kurumları arasında asla bir yetki ve sorumluluk kargaşasına meydan verilmemelidir; ülkenin genel menfaatleri için kurumsal veya bireysel ego ikinci plana konabilmelidir. Aynı zamanda bürokratik devlet geleneğinin etkisinde kalarak özel sektörün ve kamuoyunu çeşitli derecelerde temsil eden sivil toplum kuruluşlarının hazırlık çalışmalarından dışlanması alınan kararların kamuoyu tarafından benimsenmesi konusunda büyük sıkıntı yaratacaktır. Bir programın başarılı bir şekilde uygulamaya konabilmesinin olmazsa olmaz koşullarından birinin kamuoyu desteğinin alınabilmesi, çatışan menfaatler arasında bir denge kurulabilmesi ve bazı kaybedenler olsa bile ülkenin bu programdan toplamda elde edeceği net kazancın pozitif olacağına toplumun ikna edilmesi gerektiği unutulmamalıdır.

4. Sonuç

İstanbul Üniversitesi İktisat Profesörü Mehmet Altan'ın Türkiye'de köylülüğün ve tarımın bugünkü durumunun derinlerde yatan kaynağına ilişkin oldukça yerinde bir tespiti vardır. Buna göre tarımın bugünkü hali esasen Türkiye'nin siyasi tercihinin sonucudur. Birbiri ardı sıra gelmiş Cumhuriyet hükümetleri, bürokrasiyle işbirliği halinde, genelde köylü vatandaşın vergi al-

⁹ 1997 yılında açıklanmış olan Gündem 2000, 21. yüzyıla hazırlık stratejileri çerçevesinde AB'nin güçlenme ve gelişme perspektiflerini ortaya koyan kapsamlı bir belge olup aralarında tarım reformunun da bulunduğu 4 temel ayağı bulunmaktadır: Genişleme perspektifi, yapısal fonlarda değişiklik, AB'nin finansmanı, ve OTP'de reform (Agenda 2000, 1997).

mama, karşılığında onların oyunu toplama, siyasi yönetimin gözetim ve denetimine de köylüyü karıştırmamaya dayalı politikalar izlemişlerdir. Köylü nüfusun etliye sütlüye karışmaz bir konumda köyde kalması, şehre gelip sorgulayan ve denetleyen vatandaş olmaması siyasetçinin de işine gelmiştir. Arazi-lerin parçalanmasını önlemek için hiçbir ciddi tedbir alınmamış, mevcut miras hukukunun ülke topraklarını verimli tarım yapılamayacak kadar parçalı ve küçük ölçekli hale getirmesine seyirci kalınmıştır. Bugün verimli tarım yapılabılır nitelikte geniş toprak sahipliği sadece, "toprak ağalığı" şeklinde Güneydoğu bölgesinde vardır; bunlar da feodal dönemden kalma bir görüntü arzeden, modern tekniklerle verimli tarım yapmaktan uzak işletmelerdir.

Artık bu yapının değişmesi yahut değiştirilmesi zamanı gelmiştir; yapısal reform kaçınılmazdır, çünkü bugünkü dünya konjonktüründe mevcut yapı sürdürülebilir değildir. Tarım sektörü nüfus, işgücü, tarımsal desteğin bütçe ve milli gelir üzerindeki yükü, kısaca cesamet açısından küçültülmeli; üretim, verim, kaynakların etkin kullanımı ve rekabet gücü açısından büyütülmelidir. Siyasetçi örtük olarak "köylü vergi vermeme karşılığında oy versin, köyünde otursun, köylü oğlu köylü olsun, şehre gelip ortalığı bulandırmasın" beklentisinden vazgeçmek durumundadır. Yönetici ve karar alıcı konumundaki insanlar uygulayacakları yeni politikalarla öteki sektörlerle birlikte tarım sektörünü de kayıt altına almak, köylü kazançlarını da vergilendirmek, bir-iki ay çalışarak geri kalan zamanda devlet sırtından geçinmeyi caydırmak, çalışmayanın veya az çalışanın sıkıntı çekeceği bilincini yerleştirmek, buna karşılık köylü çocuklarını şehre gelmeye, okumaya, ve sonuçta daha katma değeri yüksek alanlarda çalışmaya teşvik etmek sorumluluğundadırlar. Son kırk yıllık dönemde çoğunlukla yapıldığı üzere ucuz popülizm yapmak, köylünün ürettiğini dünya fiyatlarının çok üstünde fiyatlarla alarak, geri dönmeyen ve amacına uygun kullanılmayan krediler dağıtarak maliyeti önce Ziraat Bankası ve Hazineye, daha sonra da vergi ödeyenlerin sırtına yüklemek, sanayileşmeyi hedef gösterip uygulamada tam tersi bir yol izleyerek görelî fiyat makasını tarımsal ürünler lehine açmak, meydanlarda veya gazete köşelerinde fakir-fukara ve işçi-köylü nutukları atmak maalesef sorunları çözmekte, köylü oğlu köylü olmaya devam etmekte, bilgi toplumuna ulaşma yarışında ülke yaya kalmakta, sonuçta bunun bedelini de bütün toplum hep birlikte ödemektedir.

Bu arada "tarımı küçültmek" kavramının, tarımı ya da tarım kesimini "öldürmek" anlamına gelmediğini vurgulamakta yarar vardır. Tarım sektörü GSYH ve toplam istihdam içindeki payı açısından küçülebilir; ama yeni haliyle eskisinden daha fazla ve daha kaliteli ürün üretmeye pekâlâ devam edebilir. Hattâ daha rekabetçi ve daha verimli bir yapıya kavuşabilmesi açısından tarımın cesamet açısından küçülmesi şarttır. Bunu sağlayacak yapısal dönüşüme bir an önce başlanmadığı takdirde, ileride daha büyük sorunların yaşanması kaçınılmazdır. Sanayileşmiş Batılı ülkeler tarihsel süreç içinde tarım toplumundan sanayi toplumuna geçmişler, bugün sanayi toplumundan da bilgi toplumuna geçmeye çabalamaktadırlar. Türkiye'nin de benzer bir dönüşüm sürecinden geçmesi, bilgi toplumunun kapılarını zorla-

yan bir ülke haline gelebilmesi açısından elzemdir. Bu transformasyon süreci engellenmemeli, tersine hızlandırılmalıdır. Tarımda yapısal dönüşüm orta ve uzun vadede en başta halen tarımla uğraşan, ilerde bir kısmı tarımla uğraşmaya yine devam edecek, bir kısmı ise hayatını başka ortam ve mesleklerde devam ettirecek olan insanlara ve onların çocuklarına iyilik anlamına gelmektedir. 20. yüzyılın başında tarımsal nüfusu %50'ler civarında olan ABD zamanla tarımın küçülmesine izin vermemiş, bunun için gerekli maliyeti göze almamış olsaydı herhalde ekonomik ve siyasi güç ve refah düzeyi açısından bugünkü konumuna gelemezdi. Türkiye bir yandan DTÖ müzakereleri, bir yandan da AB'ye entegrasyon sürecinin zorladığı tarımsal reformlardan kaçmamalı, aksine bu dışsal faktörleri ülkenin içsel olarak geçirmesi gereken transformasyon sürecinde bir hızlandırıcı etmen olarak kabul etmelidir. Bugün bir kısım köylülerden gelecek yakınmalara boyun eğerek tarımsal dönüşümü erteleme veya büsbütün askıya almanın alternatif maliyetinin büyük olduğu, köylü toplumu olarak kalıp da dünya devleriyle yarışmanın mümkün olmadığı unutulmamalıdır.

ABSTRACT

This study critically evaluates some important problems of Turkish agriculture right before the initiation of the membership negotiations with the EU. First, it points out some of the crucial areas where major reforms are needed and mostly independent from the process of integration with the EU. Afterwards, it puts forward some suggestions on what to do or how to prepare for the process of negotiations with regard to agriculture.

Key Words: Problems of Turkish agriculture, negotiations with the EU, agricultural reforms.

Kaynaklar

AB ile Gümrük Birliği (1995), İstanbul: Intermedia AŞ, Yayın No.6.

Acar, Mustafa (2004) "Türk Tarımının Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri," *Ekonomik Yaklaşım*, Kış 2004, 15(50): 67-85.

Acar, Mustafa (2000) *The Role of Agriculture in the Turkey-EU Integration: Implications of Extending the Customs Union*, Unpublished PhD Thesis, Purdue University, Department of Economics, May 2000.

Agenda 2000 For A Stronger and Wider Union (1997), Bulletin of the European Union, Supplement 5/97, European Communities, Belgium.

AK (2004) *Issues Arising from Turkey's Membership Perspective*, Commission Staff Working Document, SEC(2004)1202, 6 October 2004 (Avrupa Komisyonu İlerleme Raporu):
http://europa.eu.int/comm/enlargement/report_2004/pdf/issues_paper_en.pdf

Akder, Halis ve Erol Çakmak (2005) "DTÖ ve AB'deki Gelişmeler Işığında 21. Yüzyılda Türkiye Tarımı," TÜSİAD, Yayın No. TÜSİAD-T/2005-06/397.

Aksoy, M. Ataman ve John C. Beghin (2005), eds., *Global Agricultural Trade and Developing Countries*, Washington D.C.: The World Bank.

Çakmak, E.H., H. Kasnakoğlu ve H. Akder (1999), *Tarım Politikalarında Yeni Denge Arayışları ve Türkiye*, TÜSİAD-T/99-12/275, İstanbul: Lebib Yalkın Yay.

De Soto, Hernando (2005) *Sermayenin Sırrı: Kapitalizm Batıda Zaferler Kazanırken Diğer Yerlerde Neden Başarısız?*, Çev. Murat Aygen, Ankara: Liman Kitapları.

DİE (2004), *2001 Genel Tarım Sayımı*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın Numarası 2924.

DİE (2005), *Türkiye İstatistik Yıllığı 2004*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın Numarası 2945.

DPT (2000) *Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler*, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT Yayın No: 2516-ÖİK: 534, Ankara.

Goewie, Eric A. (2005) "Organik Üretim Nedir?" *Kent Tarımı Dergisi*, Sayı 1, Mart 2005, ss. 20-23.

Günaydın, Gökhan (2004), "Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası Türkiye Tarım Sektörü İçin Bir Çıkış Yolu Olabilir mi?" *Tarım ve Mühendislik*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayın Organı, Sayı 69-70-71, ss. 10-24.

Karakaş, Eser (2004) "AB Sürecinde Tarım," *Zaman*, 16 Aralık 2004.

Karluk, Rıdvan (2005) *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 8. bası, İstanbul: Beta.

Özkan, Meral (2004) "Avrupa Birliği ve Dünyada Organik Tarım," *Tarım ve Mühendislik*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayın Organı, Sayı 69-70-71, ss. 53-56.

Talim, M., G. Soner, ve E. Ardiç (1990), "Tarımda Yapısal Sorunlar ve Yapının İyileştirilmesi," Türkiye Ziraat Mühendisliği 3. Teknik Kongresi, Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası ve Ank.Üniv. Ziraat Fakültesi.

TÜGİAD (2000), *Tarım Raporu: Tarımda Yeniden Yapılanma*, Ankara: Türkiye Genç İşadamları Derneği.

Türkel, Fikri (2005) "Tarımı Sıkıştıran Üç Çember," *Zaman*, 10 Şubat 2005.